

ТЕМА 4

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС. ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Заходи забезпечення кримінального провадження

Поняття, система, запобіжні заходи, ризики та судовий контроль у кримінальному процесі України

План лекції

01

Поняття та система заходів
забезпечення

Правова природа, нормативна основа,
класифікація

02

Запобіжні заходи

Види, характеристика, градація
інтенсивності

03

Ризики як підстава застосування

Матеріальні підстави для обрання
запобіжних заходів

04

Процесуальний порядок застосування

Ключові процесуальні орієнтири та вимоги

05

Судовий контроль і стандарти обґрунтування

Пропорційність, мотивованість, практика Верховного Суду

Нормативна основа: статті 131–132 КПК України

Правову основу становлять статті 131–132 КПК України. Відповідно до ч. 1 ст. 131, заходи забезпечення застосовуються з метою досягнення дієвості кримінального провадження. Закон не говорить про покарання чи відплату — йдеться саме про забезпечення ефективності процесу.

Не є відповідальністю

Не є формою кримінальної відповідальності

Тимчасовість

Застосовуються до постановлення вироку

Судовий контроль

Підлягають обов'язковому контролю суду

Пропорційність

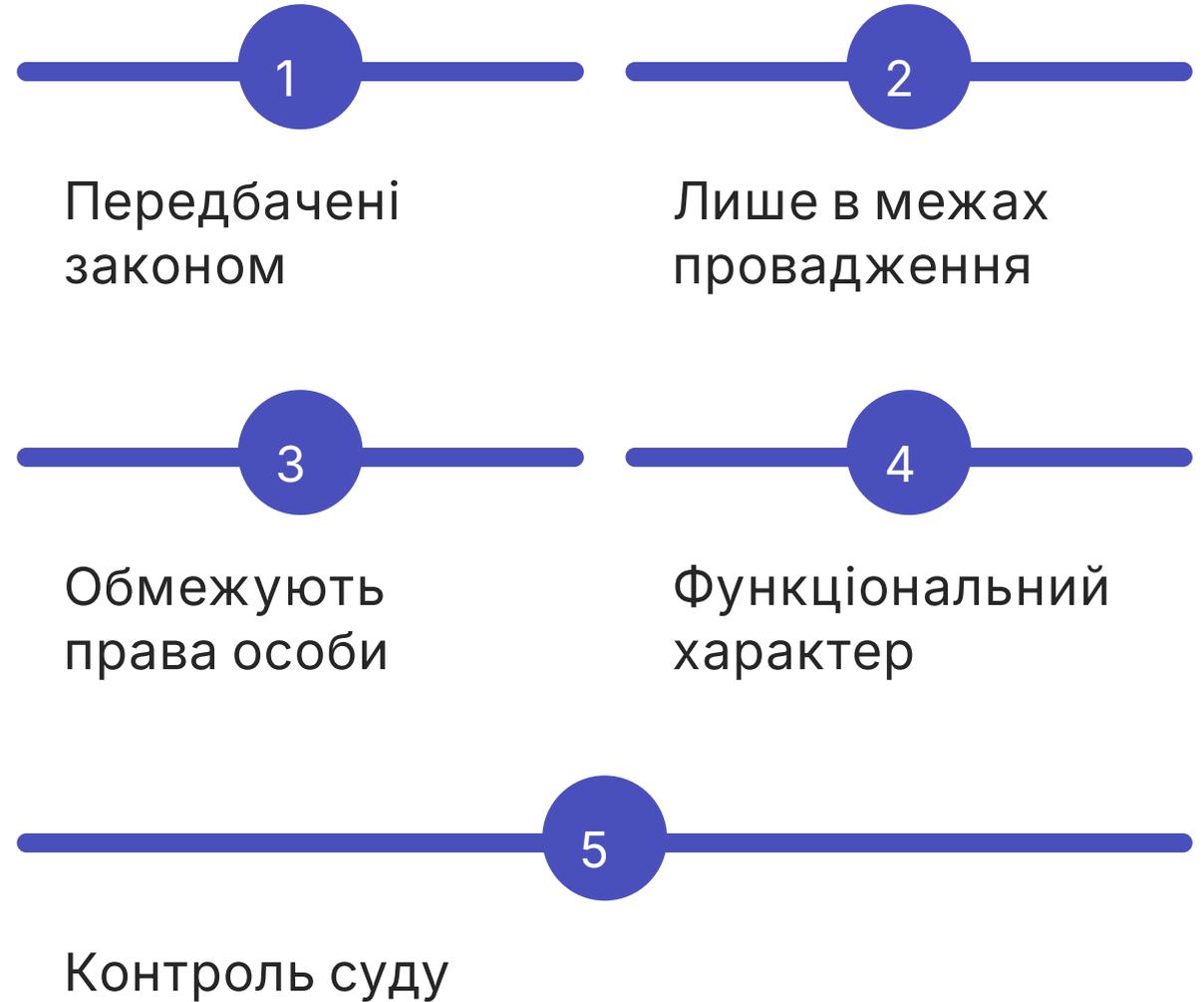
Відповідають принципу співмірності

Поняття заходів забезпечення

КПК не дає окремого дефінітивного визначення. Однак із системного тлумачення ст. 131–132 випливає, що це передбачені законом тимчасові процесуальні засоби примусового характеру, які застосовуються уповноваженими суб'єктами з метою забезпечення належного перебігу провадження.

- ❏ Заходи забезпечення не мають на меті «покарати за підозру». Вони створюють процесуальні умови для повного, всебічного та неупередженого розслідування.

Що означає «дієвість провадження»?

Формула ч. 1 ст. 131 КПК — «з метою досягнення дієвості кримінального провадження» — є оціночною. Кожен захід забезпечення має бути логічно пов'язаний із конкретною процесуальною метою. Якщо такої зв'язку немає — застосування заходу є неправомірним.

Забезпечення явки

Гарантування присутності підозрюваного чи обвинуваченого

Недопущення перешкод

Запобігання перешкоджанню слідству

Збереження доказів

Захист доказової бази від знищення чи фальсифікації

Виконання рішень

Гарантування виконання процесуальних рішень та відшкодування шкоди

Верховний Суд наголошує: будь-яке обмеження прав особи в кримінальному процесі повинно бути не формальним, а фактично обґрунтованим потребами провадження.

Вичерпний перелік заходів забезпечення

Ч. 2 ст. 131 КПК України містить закритий перелік. Жоден інший примусовий захід не може застосовуватися, якщо він не передбачений законом.

1

Виклик

Слідчим, прокурором, судом

2

Привід

Примусове доставлення особи

3

Обмеження спеціального права

Тимчасове обмеження у користуванні

4

Відсторонення від посади

Тимчасове усунення від виконання обов'язків

5

Доступ до речей і документів

Тимчасовий доступ

6

Вилучення та арешт майна

Тимчасове вилучення та арешт

7

Затримання особи

Короткострокове позбавлення волі

8

Запобіжні заходи

Від зобов'язання до тримання під вартою

Класифікація за функціональним призначенням

Законодавець об'єднав у межах одного інституту заходи різного спрямування, що утворюють єдину функціональну систему.

Явка та поведінка особи

- Виклик
- Привід
- Затримання
- Запобіжні заходи

Збереження та отримання доказів

- Тимчасовий доступ до речей і документів
- Тимчасове вилучення майна

Виконання рішень і вироку

- Арешт майна
- Відсторонення від посади

Загальні умови застосування (ст. 132 КПК)

Принцип пропорційності

Втручання має бути:

- Законним
- Необхідним
- Мінімально достатнім

Формальне посилання на норму закону без конкретного обґрунтування не є достатнім — практика ВС після 2020 р.

1

Достатні підстави

Без застосування заходу досягнення мети провадження буде неможливим

2

Співмірність

Обмеження прав особи має бути пропорційним поставленій меті

3

Тягар доведення

Обов'язок доведення необхідності покладено на сторону обвинувачення

Відмежування від кримінальної відповідальності

Заходи забезпечення

Тимчасові, функціональні, не є санкцією. Можуть застосовуватися коли вина ще не доведена. Ґрунтуються на процесуальній необхідності.

Кримінальна відповідальність

Постійна, каральна, є санкцією. Застосовується лише після доведення вини. Ґрунтується на встановленій винуватості.

- ❑ Застосування будь-якого заходу забезпечення не може ґрунтуватися на припущенні про винуватість — це впливає зі ст. 17 КПК України (презумпція невинуватості) та ст. 62 Конституції України.

Висновок першого блоку

Заходи забезпечення кримінального провадження — це системний інструментарій процесуального примусу, закріплений у статтях 131–200 КПК України, спрямований на забезпечення ефективності провадження.

Достатні підстави

Існують обґрунтовані факти та ризики.

Процедурне оформлення

Оформлено відповідно до процесуальних правил.

Законна мета

Має відповідати статтям КПК.

Принцип пропорційності

Заходи не перевищують необхідного обсягу.

Головне — це не інструмент покарання, а інструмент гарантування функціонування правосуддя.

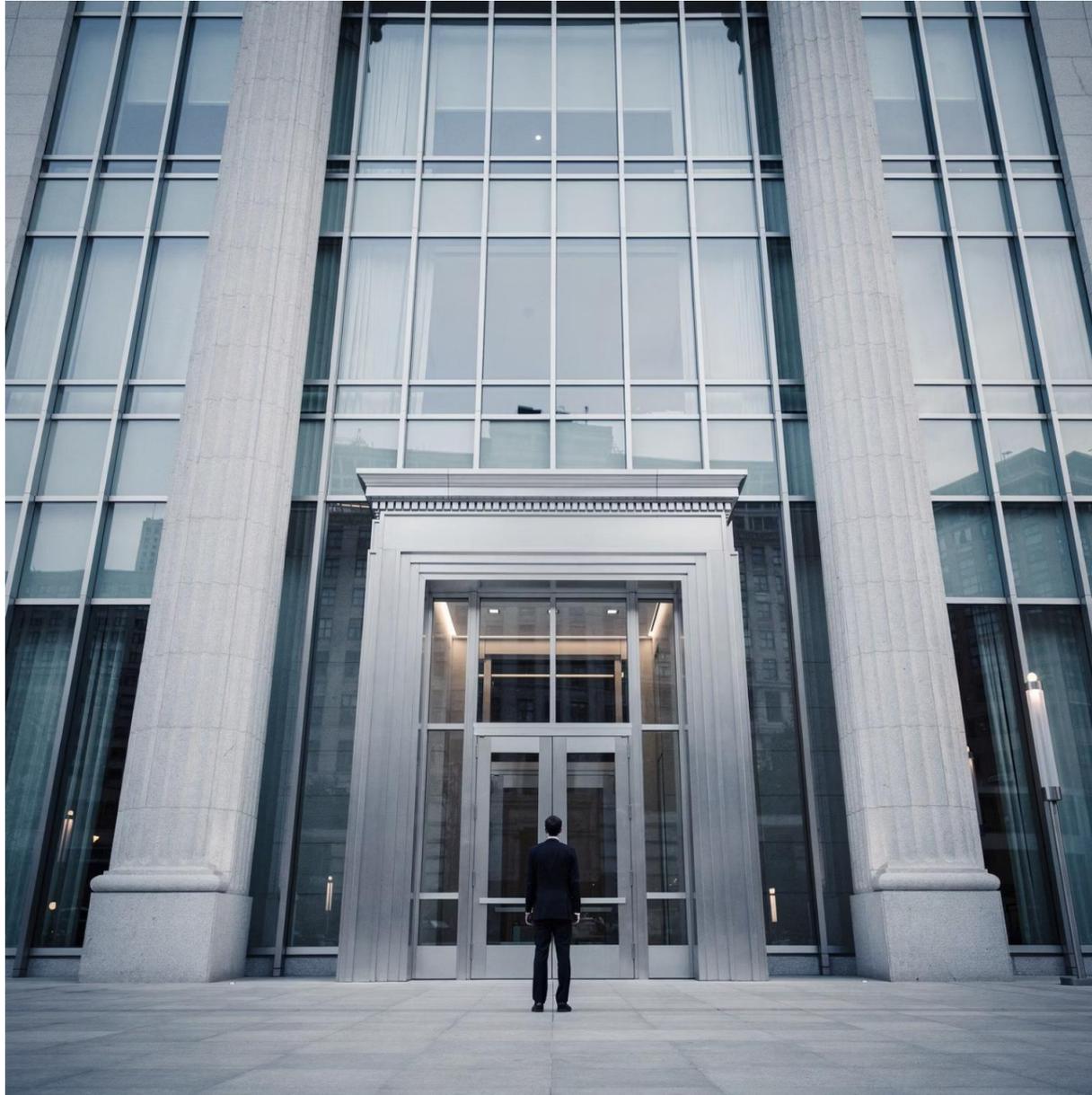

ПИТАННЯ ДРУГЕ

Запобіжні заходи

Поняття та призначення запобіжних заходів

Запобіжні заходи — це найбільш інтенсивна форма процесуального втручання в права особи. Вони безпосередньо торкаються свободи, приватного життя, права на пересування, майнових прав. Регулюються Главою 18 КПК України (ст. 176–201).

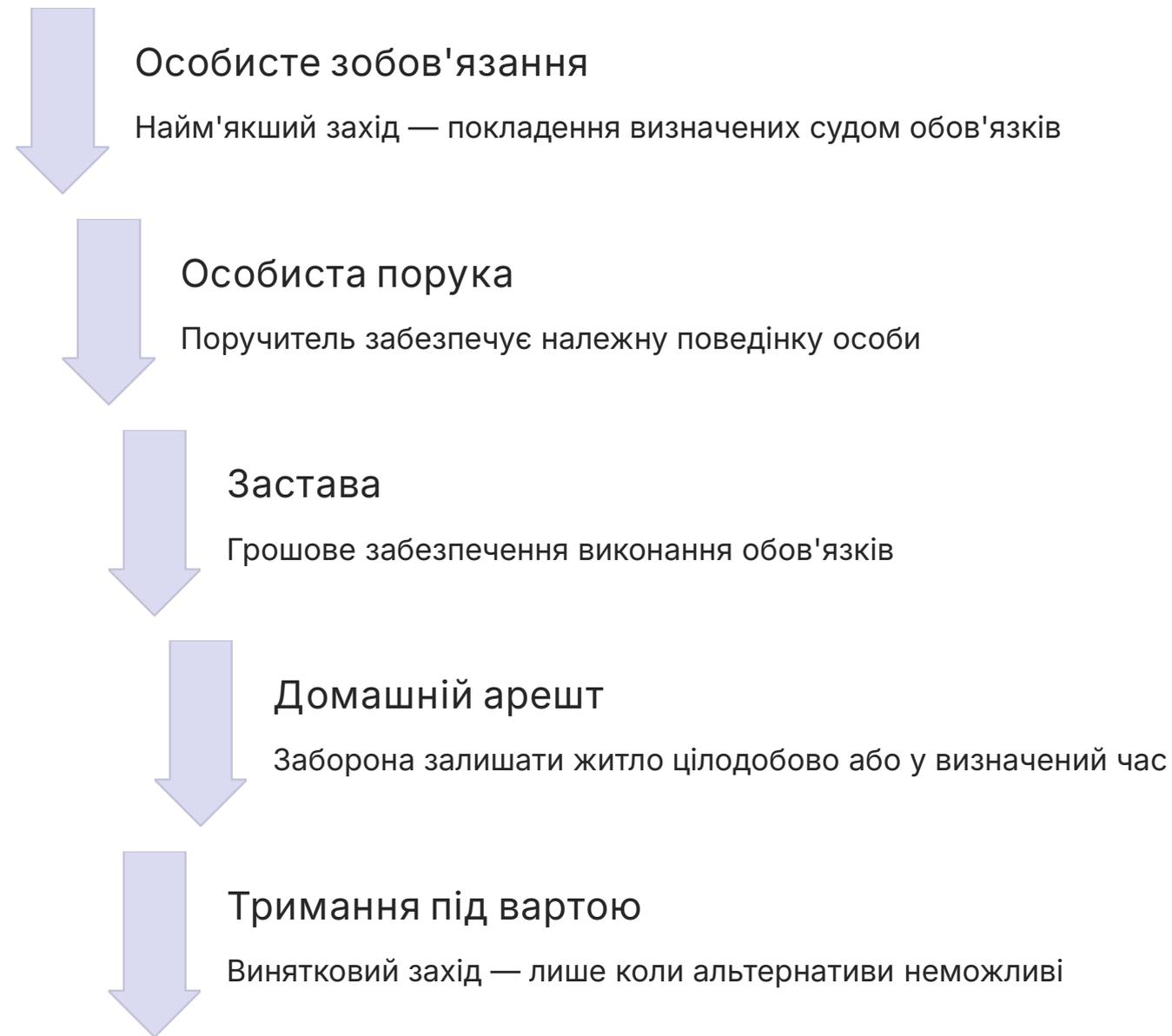

Зі змісту ст. 176 і 177 КПК випливає визначення:

- Запобіжні заходи — це передбачені законом тимчасові заходи процесуального примусу, які застосовуються до підозрюваного або обвинуваченого з метою запобігання ризикам, визначеним законом.
- Застосовуються виключно до підозрюваного або обвинуваченого
- Лише за наявності обґрунтованої підозри та ризиків (ст. 177 КПК)

Види запобіжних заходів (ст. 176 КПК)

Перелік є закритим. Побудований від найменш інтенсивного втручання до найбільш суворого — це відображає принцип мінімального необхідного втручання.

Характеристика запобіжних заходів: м'які форми

Особисте зобов'язання (ст. 179)

Покладення обов'язків за ст. 194 КПК: перебувати за викликом, не відлучатися без дозволу, повідомляти про зміну місця проживання. Застосовується, коли ризики можна нейтралізувати без суттєвого обмеження свободи.

Особиста порука (ст. 180)

Поручитель бере письмове зобов'язання забезпечити належну поведінку підозрюваного. Суд оцінює не лише особу підозрюваного, а й репутацію, соціальний статус та можливість поручителя.

Застава (ст. 182)

Грошове забезпечення, альтернатива триманню під вартою. Розмір визначається з урахуванням тяжкості злочину, майнового стану, ризиків. ВС наголошує: розмір не може бути завідомо непомірним.

Домашній арешт та тримання під вартою

Домашній арешт (ст. 181)

Заборона залишати житло цілодобово або в певний період доби. Може супроводжуватися електронними засобами контролю. Серйозне втручання в право на свободу пересування, але менш інтенсивне, ніж тримання під вартою.

Тримання під вартою (ст. 183)

Винятковий запобіжний захід. Застосовується лише коли прокурор доведе, що жоден більш м'який захід не може запобігти ризикам. Ґрунтується на ст. 29 Конституції України та ст. 5 Конвенції про захист прав людини.

- Верховний Суд послідовно вимагає: конкретизації ризиків, індивідуалізації підстав, мотивованості неможливості застосування альтернатив. Формальні посилання на тяжкість злочину не визнаються достатніми.

Особливості застосування запобіжних заходів

Застосування запобіжних заходів вимагає дотримання чітких процесуальних орієнтирів, які утворюють послідовну систему перевірки. Кожен крок є обов'язковою передумовою для наступного.

Обґрунтована підозра

Наявність достатніх доказів, що вказують на причетність особи до кримінального правопорушення.

Недостатність м'яких заходів

Сторона обвинувачення зобов'язана довести, що більш м'які запобіжні заходи не здатні нейтралізувати встановлені ризики.

Наявність ризиків (ст. 177 КПК)

Конкретні ризики, передбачені статтею 177 КПК України, мають бути чітко ідентифіковані та обґрунтовані.

Обов'язкове судове рішення

Жоден запобіжний захід (окрім затримання за ст. 208 КПК) не може застосовуватися без ухвали слідчого судді або суду.

Системне значення: де процес стикається з правами людини

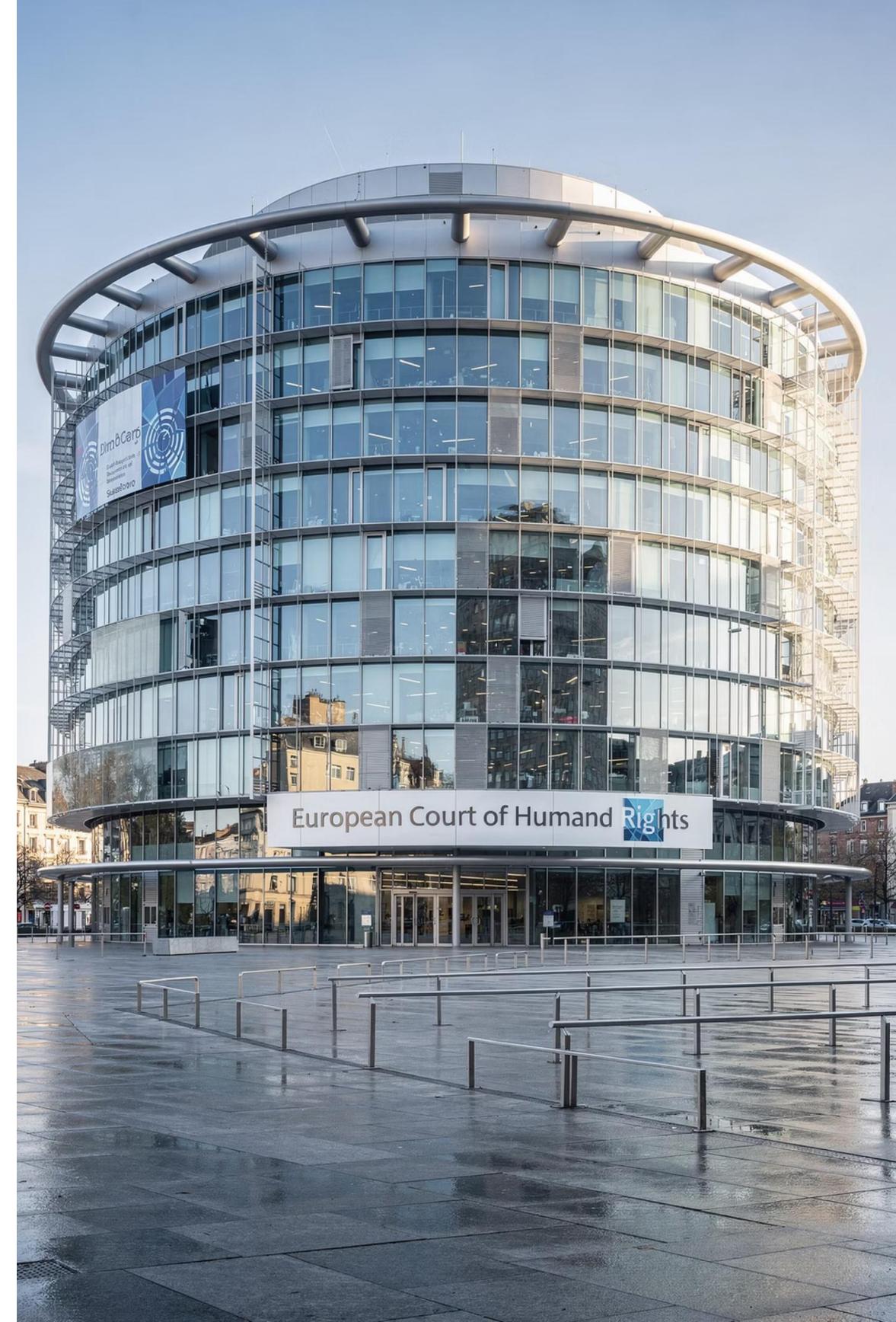
Запобіжні заходи — це точка, де кримінальний процес найбільш гостро стикається з правами людини. Тут абстрактні принципи стають практикою.

Що проявляється

- Реальний рівень незалежності суду
- Якість прокурорської аргументації
- Професійність сторони захисту
- Дотримання принципу пропорційності

⚠ Наслідки порушень

- Порушення ст. 5 Конвенції
- Скасування судових рішень
- Відповідальність держави

Ключові процесуальні орієнтири застосування

Жоден запобіжний захід (окрім затримання за ст. 208 КПК) не може застосовуватися без ухвали слідчого судді або суду.

Обґрунтована підозра

Наявність достатніх доказів причетності

Ризики за ст. 177

Конкретні ризики, визначені законом

Недостатність м'яких заходів

Доведення неможливості альтернатив

Судове рішення

Обов'язкова ухвала слідчого судді

Підсумки: ключові висновки

Заходи забезпечення та запобіжні заходи — це не інструмент покарання, а інструмент гарантування функціонування правосуддя.

Законна мета

Кожен захід пов'язаний із конкретною процесуальною метою

Достатні підстави

Обґрунтована підозра та конкретні ризики

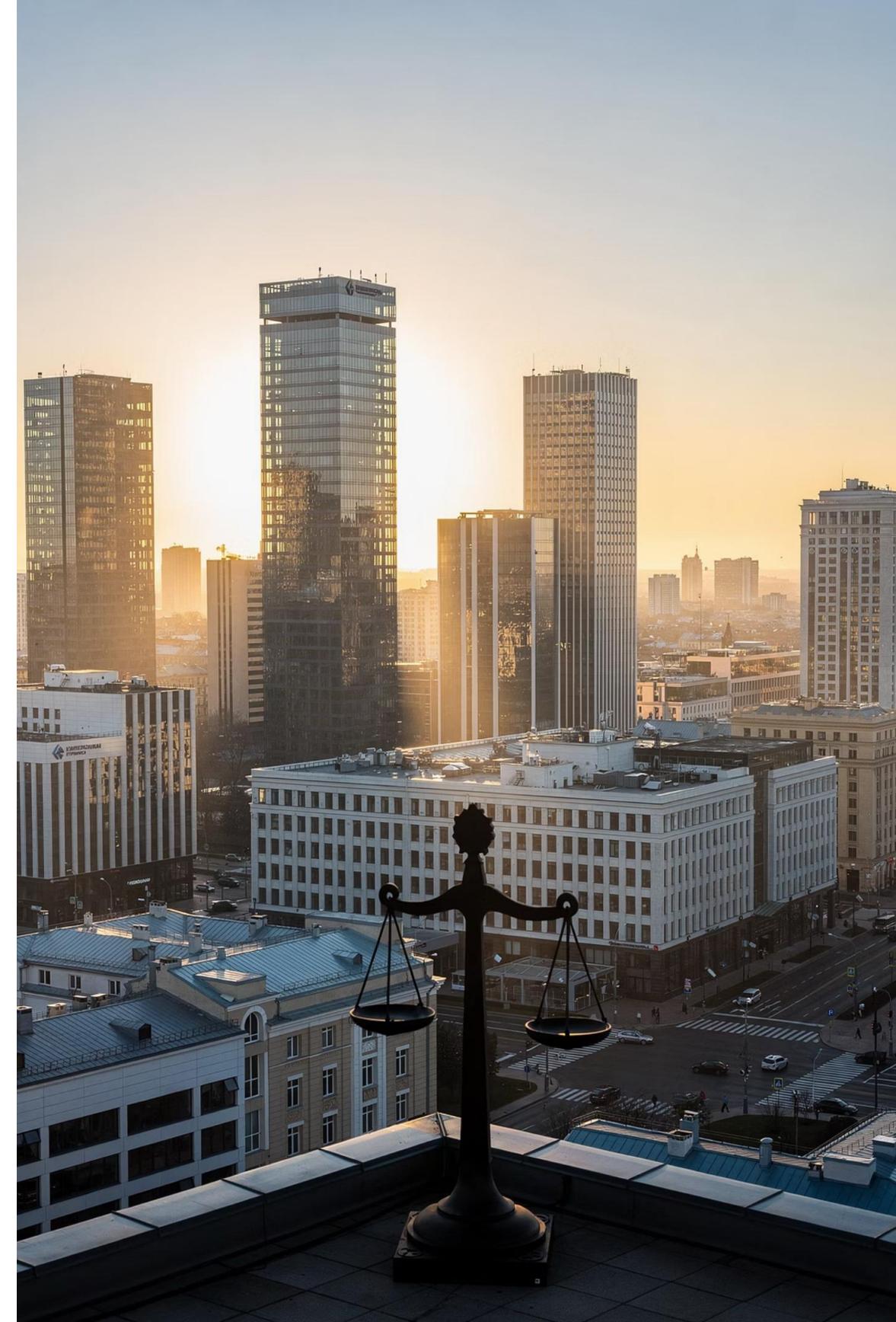
Пропорційність

Мінімально достатнє, законне, необхідне втручання

Судовий контроль

Обов'язкове рішення слідчого судді або суду

Саме в інституті запобіжних заходів питання балансу між ефективністю і свободою постає особливо гостро — і саме тут формується реальна якість правосуддя.

ПИТАННЯ ТРЕТЄ

Процесуальний порядок та ризики

Ризики — підстава для запобіжного заходу

Якщо запобіжний захід — це інструмент, то ризики — це підстава для його використання. Без ризиків немає запобіжного заходу. Це не теоретичний висновок, а пряма вимога закону.

Матеріальна підстава застосування запобіжного заходу закріплена у статті 177 КПК України. Саме ця норма визначає перелік ризиків, яким має запобігти суд, обираючи відповідний захід.

- ❏ Ключовий принцип: ризик не може презюмуватися. Він повинен бути доведений стороною обвинувачення.

Нормативна конструкція ризиків (ст. 177 КПК)

Частина перша статті 177 КПК України встановлює, що запобіжний захід застосовується з метою запобігання спробам підозрюваного або обвинуваченого:

01

Переховуватися

Від органів досудового розслідування та/або суду

02

Знищити докази

Сховати або спотворити речі чи документи, істотні для встановлення обставин

03

Незаконно впливати

На потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, експерта, спеціаліста

04

Перешкоджати провадженню

Іншим чином створювати перешкоди кримінальному провадженню

05

Вчинити новий злочин

Або продовжити кримінальне правопорушення, у якому особа підозрюється

❏ Перелік є вичерпним. Суд не має права конструювати «додаткові ризики».

Природа ризику: ймовірність, а не факт

Ризик у кримінальному процесі — це обґрунтоване припущення про можливу поведінку особи в майбутньому, підтвержене конкретними фактичними даними.

Закон не вимагає доведення того, що особа *вже* переховується або *вже* впливає на свідків. Але він вимагає наявності фактичних обставин, які дозволяють зробити логічний висновок про реальну можливість такої поведінки.

Верховний Суд (після 2020 року) наголошує: абстрактні твердження про можливість переховування з огляду на тяжкість злочину є недостатніми. Необхідні конкретні обставини.

Ризик переховування

Це найчастіше зазначений ризик у практиці. Суд оцінює комплекс обставин, що характеризують зв'язок особи з місцем проживання та суспільством:

Місце проживання

Наявність постійного місця проживання та міцність соціальних зв'язків

Зайнятість і сім'я

Наявність роботи, сімейний стан, стабільність соціального становища

Попередня поведінка

Спроби уникнути слідства в минулому, наявність закордонних зв'язків

📄 Верховний Суд послідовно підкреслює: сама лише тяжкість інкримінованого злочину не може автоматично свідчити про ризик переховування.

Ризик знищення або спотворення доказів

Цей ризик є актуальним насамперед на ранніх стадіях досудового розслідування. Суд має з'ясувати:

- Чи має особа реальний доступ до речей або документів
- Чи перебувають вони під контролем органу досудового розслідування
- Чи вчиняла особа раніше спроби приховати докази

Якщо основні докази вже вилучені, ризик може бути визнаний мінімізованим.

Ключовий критерій

Реальний доступ особи до доказів — визначальний фактор оцінки цього ризику судом

Ризик незаконного впливу

Йдеться про можливість впливу на потерпілих, свідків, експертів та інших підозрюваних. Суд оцінює:

Службове становище

Посада та повноваження особи, що можуть створювати тиск

Характер відносин

Зв'язки з потенційними свідками та їх залежність від підозрюваного

Попередні контакти

Контакти після повідомлення про підозру, наявність погроз або тиску

Абстрактна вказівка на «можливість впливу» без конкретизації
Верховним Судом визнається недостатньою.

Ризик перешкоджання та вчинення нового злочину

Перешкоджання іншим чином

Це найбільш оціночна категорія. До неї можуть належати:

- Створення штучних доказів
- Маніпулювання доказовою базою
- Затягування процесу

Суд повинен чітко окреслити, у чому саме може полягати таке перешкоджання.

Вчинення нового злочину

Оцінюється з урахуванням:

- Характеру попередніх правопорушень
- Наявності судимостей
- Способу життя
- Характеру інкримінованого діяння

Ризик не може ґрунтуватися виключно на припущенні «схильності» особи до злочинної поведінки.

Доказування ризиків (ст. 194 КПК)

Відповідно до статті 194 КПК України саме прокурор зобов'язаний довести наявність підстав для застосування запобіжного заходу:

Обґрунтована підозра

Наявність достатніх доказів причетності особи

Наявність ризиків

Хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК

Недостатність м'яких заходів

Обґрунтування неможливості менш суворого заходу

📄 Суд не може перебирати на себе функцію доведення ризиків. Це відповідає принципу змагальності (ст. 22 КПК України).

Принцип пропорційності

Навіть якщо ризик встановлено, суд має оцінити його інтенсивність. Не кожен ризик автоматично виправдовує тримання під вартою. Іноді його можна нейтралізувати:

Особисте зобов'язання

Найм'якший захід для мінімальних ризиків

Застава

Фінансова гарантія належної поведінки

Домашній арешт

Обмеження свободи без ізоляції

Це впливає зі статті 183 КПК України, яка закріплює винятковість тримання під вартою.

Взаємозв'язок із обґрунтованою підозрою

Ключова теза

Ризики не можуть існувати у відриві від обґрунтованої підозри

Якщо підозра є формальною або недостатньо підтвердженою, застосування запобіжного заходу суперечить закону.

Верховний Суд неодноразово підкреслював: відсутність достатнього рівня обґрунтованої підозри автоматично ставить під сумнів законність запобіжного заходу.

Узагальнення: вимоги до ризиків

Ризики — це матеріальна підстава застосування запобіжних заходів. Вони повинні відповідати чотирьом критеріям:

1

Передбачені законом

Вичерпний перелік ст. 177 КПК

2

Конкретизовані

Індивідуалізовані обставини справи

3

Доведені

Підтверджені фактичними даними

4

Співмірні

Пропорційні обраному заходу

Формальні, шаблонні посилання на ризики без фактичного підґрунтя не відповідають вимогам статей 177, 178, 194 КПК України та практиці Верховного Суду.

ПИТАННЯ ЧЕТВЕРТЕ

Процесуальний порядок застосування запобіжних заходів

Саме процедура (процесуальна форма) є гарантією від свавілля.

У кримінальному процесі форма — це не формальність, а механізм захисту прав людини.

Процесуальний порядок застосування запобіжних заходів врегульований статтями 183–199 КПК України (чинна редакція).

Хто подає клопотання (ст. 184 КПК)

Клопотання про застосування запобіжного заходу подається слідчим за погодженням із прокурором або безпосередньо прокурором. Суд не має права самостійно ініціювати це питання.

Обставини
правопорушення

Правова кваліфікація

Підстави підозри

Ризики (ст. 177)

Обґрунтування заходу

Перелік доказів

- ❏ Верховний Суд наголошує: формальне копіювання положень ст. 177 без індивідуалізації обставин не відповідає вимогам закону.

Строки та порядок розгляду

Клопотання розглядається слідчим суддею невідкладно після надходження.

Якщо особа затримана у порядку ст. 208 КПК, питання про обрання запобіжного заходу повинно бути розглянуте в межах 72 годин із моменту затримання.

Недотримання цього строку тягне обов'язок негайного звільнення особи.

72 год

Максимальний строк

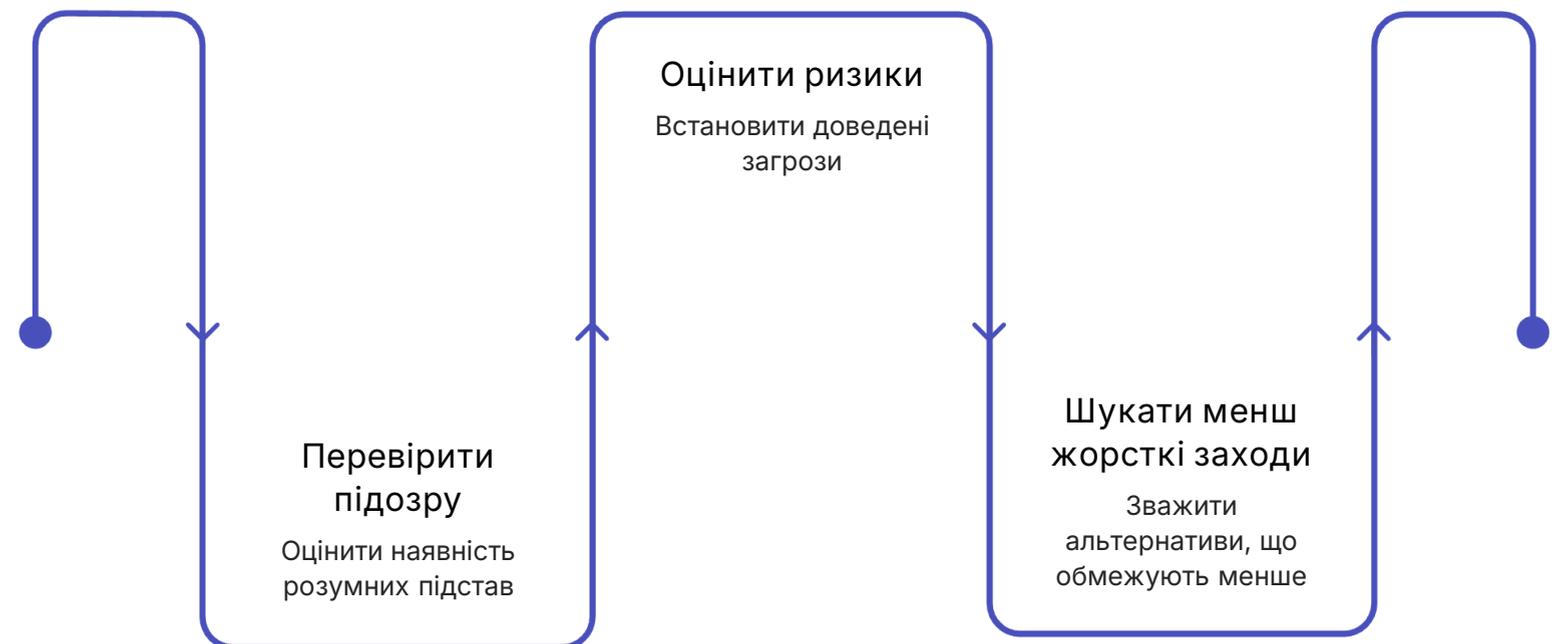
Для розгляду клопотання при затриманні

Гарантія кореспондує зі ст. 29 Конституції України та ст. 5 Конвенції про захист прав людини.

Судове засідання: принципи розгляду

Розгляд клопотання здійснюється у відкритому судовому засіданні з дотриманням принципу змагальності (ст. 22 КПК). Обов'язкова участь прокурора, підозрюваного та захисника.

Це не формальна перевірка, а реальний аналіз доказів.

Дослідження доказів та права захисту

Стандарт доказування

Слідчий суддя не вирішує питання винуватості, але повинен перевірити достатність матеріалів для висновку про обґрунтовану підозру.

Оцінка доказів відбувається у межах стандарту «reasonable suspicion», а не «beyond reasonable doubt».

Права захисту

- Заперечення

Надавати заперечення проти клопотання

- Власні докази

Подавати власні докази на спростування ризиків

- Питання прокурору

Ставити питання стороні обвинувачення

Ухвала слідчого судді та строки дії (ст. 194, 197 КПК)

Ухвала про застосування запобіжного заходу повинна містити:

1

Обґрунтована підозра

Обставини, що підтверджують причетність особи

2

Конкретні ризики

Індивідуалізовані ризики з фактичним обґрунтуванням

3

Мотиви відхилення

Чому більш м'які заходи є недостатніми

4

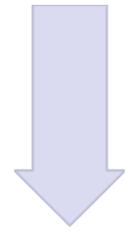
Строк дії

Продовження — лише за новим обґрунтованим клопотанням

Мотивувальна частина є ключовою. Верховний Суд неодноразово скасовував ухвали з формальними формулюваннями без аналізу конкретних фактів. Суд кожного разу повинен перевіряти актуальність ризиків — вони не можуть вважатися «автоматично збереженими».

Типові процесуальні помилки

На практиці Верховний Суд системно реагує на такі порушення скасуванням відповідних ухвал:

Шаблонні формулювання ризиків

Копіювання тексту закону без індивідуалізації

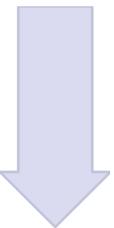
Посилання лише на тяжкість злочину

Без конкретних обставин, що підтверджують ризики

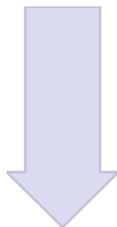
Відсутність аналізу альтернатив

Ігнорування можливості більш м'яких заходів

Невмотивований розмір застави

Відсутність обґрунтування суми

Автоматичне продовження строків

Без перевірки актуальності ризиків

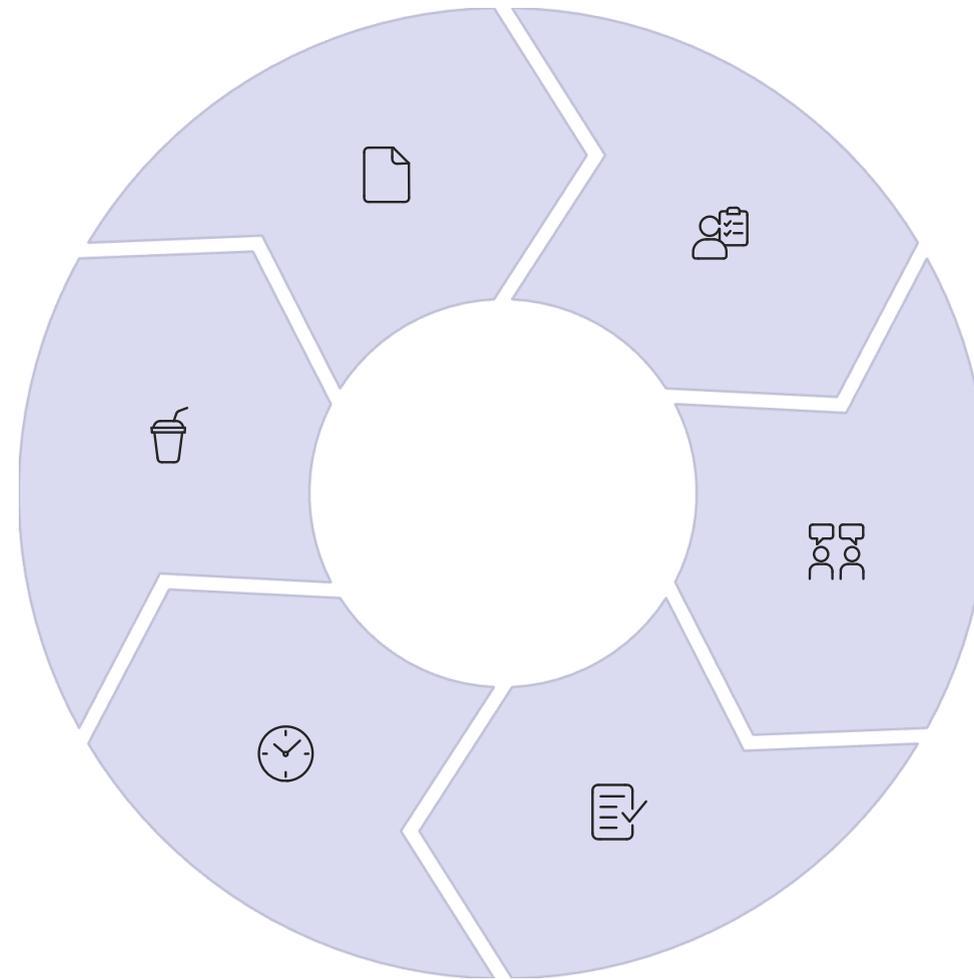
Узагальнюючий висновок

Процесуальний порядок застосування запобіжних заходів — це складна гарантійна процедура, яка включає:

Ініціатива обвинувачення

Можливість перегляду

Обмежені строки

Судовий контроль

Змагальний розгляд

Мотивоване рішення

Саме процедура перетворює запобіжний захід із інструменту потенційного тиску на інструмент, який функціонує в межах верховенства права.

ПИТАННЯ П'ЯТЕ

Судовий контроль і стандарти обґрунтування при застосуванні запобіжних заходів

Від процедури — до принципів. Коли йдеться про обмеження свободи людини, формальна законність без належного обґрунтування є недостатньою.

Судовий контроль як конституційна гарантія

Судовий контроль у сфері запобіжних заходів — ключовий механізм балансу між інтересами кримінального провадження та правом особи на свободу і особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України).

Застосування будь-якого запобіжного заходу (крім затримання за ст. 208 КПК) можливе лише за ухвалою слідчого судді або суду (статті 176, 183, 194 КПК). Суд — не формальний «реєстратор» клопотання прокурора, а незалежний арбітр.

Обґрунтована підозра

Перевірка наявності достатніх даних

Конкретні ризики

Доведеність реальних загроз

М'якші заходи

Недостатність альтернатив

Пропорційність

Співмірність втручання

Стандарт «обґрунтованої підозри»

Жоден запобіжний захід не може застосовуватися без наявності обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 177 КПК України).

Верховний Суд після 2020 року неодноразово наголошував: слідчий суддя повинен встановити, що надані матеріали дозволяють зробити висновок про існування достатніх даних, які вказують на причетність особи до правопорушення.

- Йдеться не про доведення вини (це предмет судового розгляду по суті), а про перевірку того, що підозра не є голослівною. Формальне посилання на повідомлення про підозру без аналізу матеріалів не відповідає вимогам ст. 194 КПК.

Стандарт доведення ризиків

Ризики, передбачені статтею 177 КПК України, повинні бути конкретними і доведеними. Верховний Суд у своїх рішеннях системно зазначає:

Заборона абстрактності

Абстрактні формулювання на кшталт «може зникнути» чи «може перешкоджати» є неприпустимими без фактичного підґрунтя.

Фактична основа

Ризик має ґрунтуватися на фактичних обставинах конкретного провадження, а не на припущеннях.

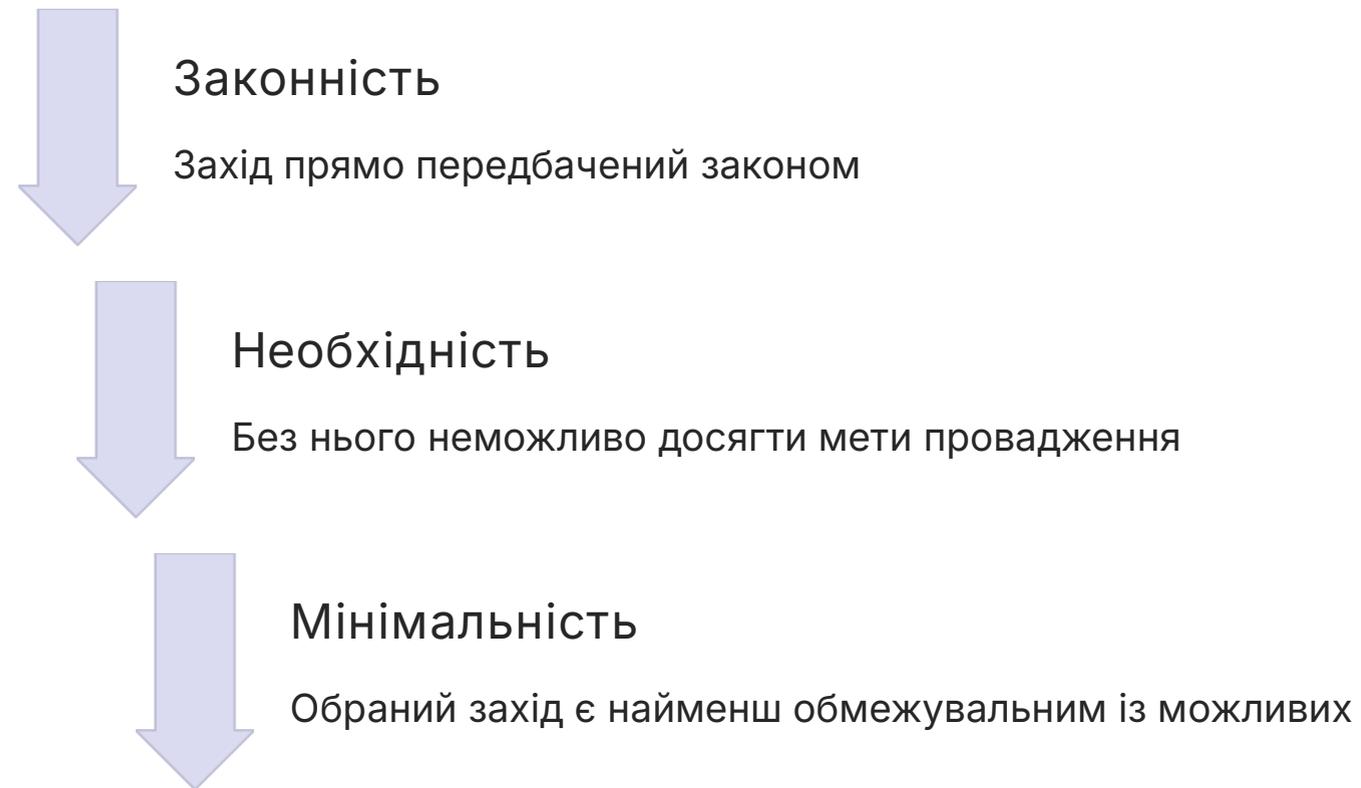
Тяжкість ≠ підстава

Тяжкість інкримінованого злочину не є самостійною підставою для тримання під вартою.

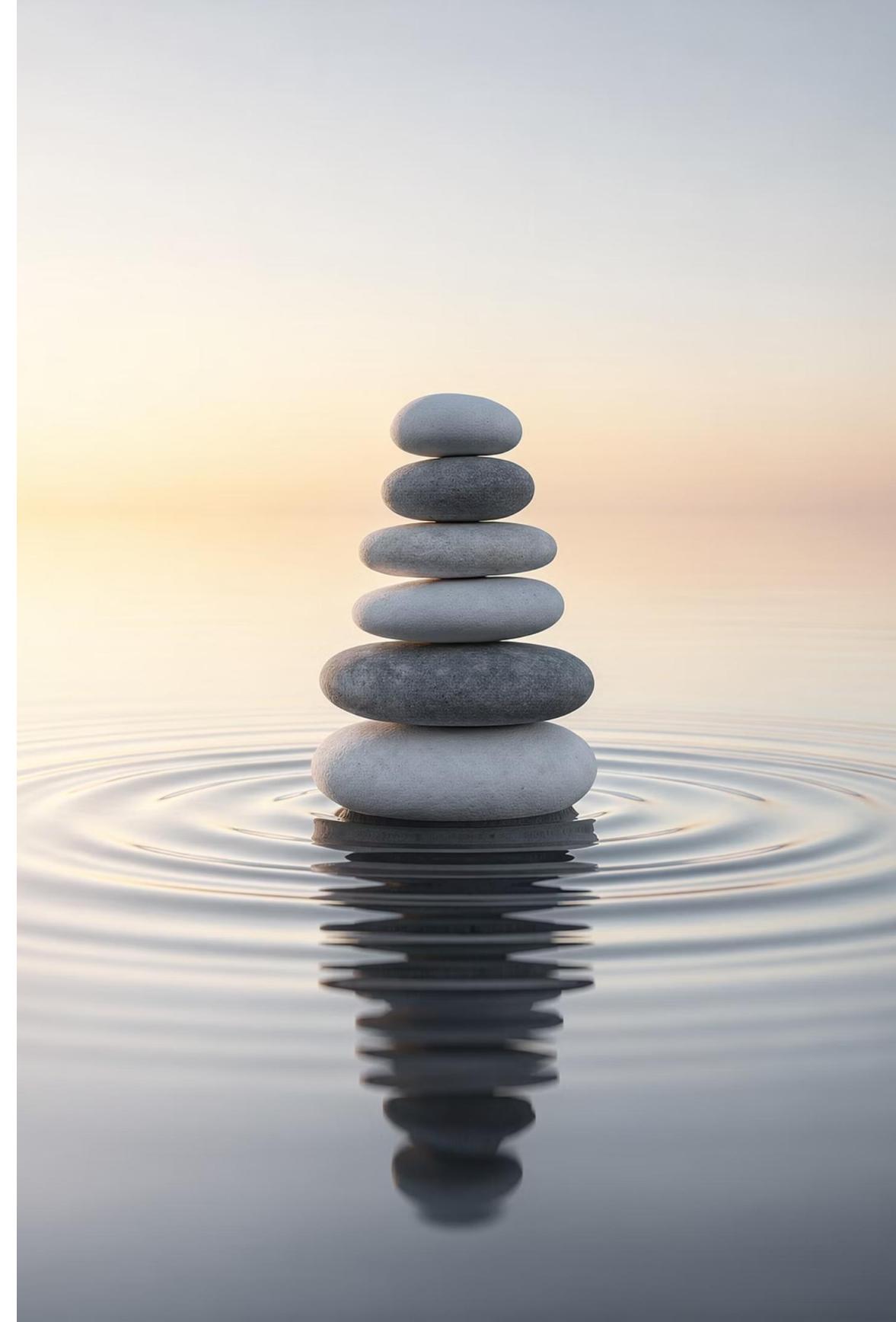
Суд повинен мотивувати, чому саме в конкретному провадженні існує реальна ймовірність відповідної поведінки особи.

Принцип пропорційності

Пропорційність — центральний стандарт оцінки законності втручання в права людини. Стаття 183 КПК прямо встановлює винятковість тримання під вартою.

Прокурор повинен довести, що жоден більш м'який захід не здатний нейтралізувати ризики. Верховний Суд підкреслював: суд зобов'язаний дослідити альтернативи, а не просто констатувати їх неефективність.

Мотивування судового рішення

Мотивування — серцевина судового контролю (ст. 194 КПК). Шаблонні формулювання без індивідуалізованої оцінки визнаються Верховним Судом істотним порушенням кримінального процесуального закону.

Аналіз доказів

Дослідження наданих матеріалів

Конкретизація ризиків

Чітке визначення загроз

Відхилення альтернатив

Аргументація щодо м'якших заходів

Строк та обов'язки

Визначення меж застосування

Мотивованість рішення є не просто вимогою КПК, а елементом права на справедливий суд.

Перегляд і контроль у вищих інстанціях

Апеляційне оскарження

Ухвала про застосування запобіжного заходу може бути оскаржена в апеляційному порядку відповідно до ст. 309 КПК України.

Це забезпечує багаторівневу систему контролю за законністю обмеження прав людини.

Апеляційний суд перевіряє:

01

Повнота дослідження

Чи всі матеріали були досліджені

02

Обґрунтованість підозри

Наявність достатніх даних

03

Доведеність ризиків

Конкретність та фактичність

04

Пропорційність заходу

Співмірність обмеження

Алгоритм перевірки законності ухвали

Для формування навичок аналітичного мислення пропонується алгоритм оцінки законності рішення про застосування запобіжного заходу:

Послідовне проходження кожного кроку дозволяє системно виявити порушення та сформулювати правову позицію для оскарження.

Судовий контроль — гарантія правової держави

Запобіжні заходи — це точка, де кримінальний процес стикається з фундаментальними правами людини. Їх законність визначається комплексом вимог:

Судовий контроль — це не формальність, а гарантія того, що примус у кримінальному процесі не перетвориться на інструмент тиску. Саме якість судового контролю є індикатором рівня правової держави.